

Ekin ve Çeviri

Semiramis KANTEL*

SUMMARY

The translation that briefly means the transfer of a text, as it is, from a language to another, presents many important problems concerning the form and the content of the source language and the target language. One of the most important of these is the cultural problem, because all languages include a particular micro universe proper to themselves. This very interesting problem is related to the contents.

Çeviri, en kısa tanımıyla, bir dilde söylenmiş olan bir sözü, başka bir dilde, anlamsal ve anlatımsal eşdeğerliliğe sahip başka bir söze dönüştürme çabası, aynı zamanda, bu çabanın ürünü olan söz'dür. Ürün olarak aldığımızda, yani bir metnin çevirisi, o metnin eşi, başka bir dildeki yansıması olmalı. Kişinin gölgesi, sudaki yansıması, ikizlik, Narcisse söylencesi, hep bir eş/çift olma durumunu verir. *Le Horla* (G. de Maupassant), *Through the Looking Glass* (L. Carroll) *Dr. Jekyll and Mr. Hyde* (R.L. Stevenson) hep bu tema üzerine kurulmuşlardır. Kendi eşini/yansımasını gören kişide korku, dehşet, en azından yadırgama, irkilme kaçınılmaz. İtalyancadaki "traduttore traditore", ya da G. Mounin'in çeviri - kadın benzetmesi ("Sadığı güzel, güzeli sadık olmaz") hep bu yadırgamayı/irkilmeyi akla getirir. Montaigne, Plutarque'i Fransızcaya kazandıran Jacques Amyot için, "Hiç Yunanca bilmiyorum, ama anlam çok düzgün ve

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

tutarlı, ya yazarın düşüncesini eksiksiz kavramış, ya da uzun bir yakınlık - kaynaşmadan sonra, onun ruhunu tam bir kavrayışla kendi ruhuna aşlamış" demekle yine bir eş olma durumunu vurgular.

Çeviri üzerine günümüze dek çok şey söylenmiştir. Örneğin, Cervantes, çeviriyi tersine çevrilmiş bir nalına benzetir. "Tüm desenleri ortada", derken eş olma özelliğini söyler, ancak hemen ardından, "ama güzellikten yoksun"luğu ekleyerek yadırgama, irkilme düzlemine geçer. J. du Bellay, Voltaire, Hugo gibi şair ve yazarlar çevirinin metindeki hataları büyütüp güzellikleri bozduğunu; Dante, bir şiirin başka bir dile çevrilemeyeceğini; Humboldt, gerçekleşmeyecek bir çaba; George Barrow ise, çevirinin olsa olsa bir yankı olabileceğini ileri sürerler. Çeviriye bu kötümser bakış açısı Lamartine ve Swinburne'de değişir: ilki yabancı bir şairi çevirilerinde daha çok sevdiğini, ikincisi ise, Byron'a ancak çevirilerinde dayanabildiğini söyler.

Antoine Berman, çeviriyi basit bir aktarma işlemi değil, iki kişi (çevirmen ve yazar) arasında kurulan bir ilişki/diyalog süreci diye tanımlarken, yine bir yansıma, buradan, eş olma çabasını dile getirir: Çevirmen, başka bir dilde "içini döken" yazarın yansıması, çifti olmak, ya da Montaigne'in Amyot için söylediği gibi, onun "ruhunu kendisine aşlamak" zorunda, iyi bir çeviri yapmak istiyorsa. Ama bu, bir "başkası", bir "yabancı" olmayı da getirir beraberinde, bir "başka ben" dir -alter ego- artık, kendi kendisine de bir yabancıdır. Bir XII. yy. trubaduru olan Jaufré Rudel'in "uzaktaki konak yeri" (l'auberge du lointain) sözlerini çeviriye uyarlırsak, çevirinin hep bir özlemi, bir "ulaşılmaya çalışılan", ama ayrıca, çevirmenin bir başka ben'deki bu kısa süreli konaklamasını da akla getirir.

Kendisi de bir çevirmen olan Dominique Aury, George Mounin'in *Çevirinin Kuramsal Sorunları* adlı kitabının önsözünde, çevirmenleri, yazarlar ordusunun "bitli piyadeleri", yayıncıların gözündeki, gereksinim için çalışan ve kendi aralarında istendiği an değiştirilen adsız yedekler diye tanımlar ve Fransa'yı İngiltere dışında, çok büyük çoğunlukla, çevirmenin "sefil, acınası" adının, kitabın yazar ve yayıncısının adlarından apayrı bir yerde, sanki gizlenmiş gibi, minicik yazımlarla yer aldığını söylerken, bir şaka havasının arkasında bir gerçeğe parmak basar. Bu bir "başka ben"e girmek için uğraş veren çevirmeni böylesine küçümsemek yerinde mi? İzinizle ben, çevirmenin, ama gerçek bir çevirmenin bir tanımını yapmak istiyorum: Çevirmen özgeci (altruiste) bir kişidir, bir metinden, bu şiir, öykü, roman olabilir. Aldığı tadı, keyfi, yalnızca kendisine saklamak istemeyen, birçok güçlüğe göğüs germe pahasına, bu tadı keyfi başkalarıyla paylaşmayı dileyen kişidir.

Çevirmenin karşılaştığı güçlüklerin başında, bu konuşmada konumuz olmayan, çıkış ve varış dillerindeki metinlerdeki iki ayrı/apayrı yapıyı dengelemenin dışında kalanlar geliyor: Bu bir "başkasının", yazarın yerini alırken, onun gözleriyle evreni görmek, onun duyu organlarıyla duymak, algılamak, kısacası,

onun kavrama biçimini ödünçlemek zorunluluğundan kaynaklananlar. Yazarın algılama, kavrama biçimini almak, yazarın içine, derinliklerine inmek demek. Yazarın ta içine bakan gözler, bir görünmez gözleri, çevirmeninkiler söz konusu olduğuna göre, çeviri, düz bir çizgide değil, metnin derinliklerindeki de kayıyıp, gün yüzüne çıkararak bir çevrim içinde gerçekleşen bir çaba oluyor. Bir dilden öbürüne bir metni / yazarı aktaran kişi, o Latin - Yunan söylencesindeki, bu dünyayı öbür dünyadan ayıran Styx ırmağı üzerinde, ruhları kayığıyla karşı kıyıya taşıyan Charon gibidir tıpkı. İki kıyıyı da çok iyi tanıdığı, kayığı da iyi yönettiği zaman, öbür "yabancı" olan yazar "sağ-salim" karşı kıyıya varacak.

Varacak mı acaba? Varabilecek mi? Styx'in engellerini aşmak için her iki kıyıyı çok iyi tanımak yeterli mi? Dahası, olası mı? Çıkış dilinde bir "konuşan"ın söylediklerini tümüyle anlamada, bir başka dil için programlanmış bir "dinleyen" ne derece başarılı olur? Aynı, bazen apayrı bir ekinle sarmalanmış, dahası, o ekinin ürünü olan bir bilincin bir dilde algılayıp kavradığı ve sonra ürettiğini tümüyle anlar mı, varış dilindeki kişi? Anlaması için, çıkış ve varış dillerindeki bilinçlerin birbirinin aynısı, yani aynı bir dünyaya, aynı açılardan bakan aynı gözler olması gerekmez mi, aralarında bir kopukluğun olmaması için? Gösterge bilimci J.L. Prieto, değil diller arasında, aynı dilde bile, iki kişinin aynı bir gerçeği, aynı biçimde kavramasını, aralarında ortak bir ara-kavrama dizgesinin var olmasına bağlıdır. İletişimin gerçekleşebilmesi için kişilerin aynı dili konuşmasını yeterli bulmaz, konuşma eyleminin, üzerine temellendiği, bakış açısı, değer yargıları ve ortak kavramlardan kurulu bu ara- kavrama dizgesinin var olmasını gerekli görür. Sonuç olarak çeviri, iki ayrı dilin bulunduğu noktada, kendisine özgü bir bildiririm olayı, çevirmen açısından da, bir özdeşleşme çabasıdır: Çıkış dilindeki **vericinin**, yani yazarın, iletisi **alıcısı** tarafından alınır; **alıcı**, bu kez kendisi, bir başka **vericiye** dönüşerek (özdeşleşme), anlamış olduğunu başka bir dildeki **alıcı/alıcılara** gönderir.

Bir verici ve bir alıcı arasında tam bir iletişimin gerçekleşebileceğinden söz etmek bile, yukarıda da görüldüğü gibi, çok iyimser bir görüş olurken, aynı (Türk - Azeri - Kırgız - Yakut; İngiliz - Amerikan; Fransız - Kanadalı), bazen de apayrı (Türk - Fransız - İngiliz) toplumlarda yaşayan, üstelik, belki de, aynı çağı paylaşmadıkları için, birbirinden bir kez daha uzaklaşmış iki bireyin, iletişimde ne derece başarılı olacakları bir soru olarak kalmaktadır. Çeviride en büyük iki engel, iki dilin yansıttığı **ayrı dünya görüşleri** ve **ayrı kültür sorunlarıdır**. Dünya görüşü, elbetteki aynı dil birliğinde bile insandan insana değişir, aynı dil birliklerinde çok daha büyük değişiklikler sergiler. Bir evrenin, bir **süreklilik** olan aynı bir gerçeğin, her dilde farklı bir biçimde bölünlenip algılanması, **dünya görüşünü** yansıtır. Her dilin kendine özgü bir dünyayı içerdiğini ilk kez W. Von Humboldt söylemiştir: Çocuk, kendisini çevreleyen dünyayı, dilinin kendisine sunduğu biçimde görmeyi öğrenir. Örneğin, temelde, mordan kırmızıya bir sü-

reklilik gösteren güneş ışığında, mor, lacivert, mavi, yeşil, sarı, turuncu ve kırmızıyı görmek, kimi toplumlarda ne kadar doğal / geçerli ise, örneğin Britanyalıların mavi ve yeşili tek bir renk (glass) alarak algılamaları da o kadar doğal ve geçerli. Türkçedeki ağaç, orman, koru, Fransızcadaki arbre, forest, bois, bosquet, futaie ile örtüşmez, bois sözcüğünün içine, odun, kereste, tahta da girer. Hopi dilinde masa'ytaka, uçan her şeyi, kuş, kelebek, sinek dahası uçak, pilot, içine alan bir sözcük. Varro (İ.Ö. I. yy) nun gözlemi: İnsanların kendileri için önemli olan hayvanları, erkeğini ayrı, dişisini ayrı adlandırmaları, olmayanlar için ise tek adla yetinmeleri, hep dünya görüşü sorununa girer.

Aynı bir dünya / gerçek farklı biçimlerde bölümlendiği gibi, farklı dillerin hiç de aynı dünyayı anlatmadıklarını söyler; ekin sel budun bilim ve insan bilim. Çünkü dünyalar ve gerçekler de her zaman ve her yerde aynı değildir. Dünyaları ayrı yapan etkenlerin başında uygarlık ve ekin gelir. Durkheim gibi birçok toplum bilimci, bu arada Z. Gökalp de, uygarlık ve ekini birbirinden ayırmışlardır: Uygarlık, bir dönemin teknikleri, bilimleri ve bunların sağladığı, uluslararası ve maddi olan yaşam biçimidir; ekin ise, bir topluma dışardan yapay olarak eklene-meyen, o topluma özgü gelenek, görenek, sanat, din gibi, tarihsel olarak değişebilen değerler bütünüdür. Ancak uygarlığın, örneğin, tekniğin bir toplumun yaşamını oradan ekinin pek ala etkileyebildiğini de çok iyi biliyoruz.

Bu tanımla ekin, kişiyi, doğduğu andan başlayarak sarıp sarmalayan bir çevre olur ve bireyin içine işler. Ekin ve dil arasındaki ilişki XX. yy. da dilbilimciler ve toplumbilimciler için temel sorunlardan biri olmuştur. Ama daha önce, XVIII. yy. da Herder ve Humboldt ve daha birçok düşünür ve araştırmacı bu konuyla ilgilenmişlerdir. Daha önce de adını andığımız Humboldt'a göre, bir toplumun ekinini ve dünyayı kavrama biçimini diline bakarak açıklayabiliriz. Bir toplumda herhangi bir değişim, gelişme ya da bozulma, yansımaları dilde bulur. Vossler'in, dilin bir toplumun aynası olduğu sözlerini yabana atmamak gerekir. Hiç tanımadığımız bir toplumun bir sözcük dağılımını eş zamanlı / art zamanlı inceleme, o dildeki kavram alanları, o toplumun toplumsal yapısını ortaya koyar. Örneğin, Köktürk yazıtlarında, sıklıkla kullanılan sü (asker, ordu), sülemek (asker göndermek), sünüşmek (savaşmak), yağı (düşman) gibi sözcükler, bize, bu VI. - VIII. yy. Orta Asya Türklerinin savaşçı bir toplum olduğunu bildirir. Günümüzde örneğin kanape, tost, pizza, hamburger, file minyon, krem karamel ve daha birçokları; pizzacı, pizzeria dan pideria gibi türetimler ve sözcüklerin de batı mutfak kültürünün nasıl bizim mutfak kültürüne girdiğini. Yaşmak, çarşaf, baş örtüsünden şapka, manto, pantolona, streç pantolona geçiş, yine toplumu-muzdaki yapı değişimini, burdan, ekin sel değişimi gösteren sözcüklerdir.

Toplumbilimsel anlamdaki ekin, "bir dil topluluğunun kendi ortak yaşamını, kavrama ve gereksinimini dilekleri doğrultusunda düzenleme" biçimidir. Bu tanım bizim, ekini kaba taslak olarak doğu ekini, batı ekini diye ayırmamızı en-

geller. Gerçekte nasıl her toplum, daha alt toplumların oluşturduğu bir mozaik ise, ekin de temelde bir ekinler mozaiğidir. Kent ekini, büyük ve küçük kent ekini diye ayrılabilir. Köy ekini de bölgesel olarak birbirinden ayırır. Köyden kente göç edenlerin, çok uzun bir süre, bir bileşimi sergilediği görülür. Köyünden kalıp çalışmaya yurt dışına gidenlerin nasıl bir ekinse kopukluğu yaşadıklarını biliyoruz. Özellikle, televizyon gibi iletişim araçlarının ekin iletişimine katkıları, bir değer yargısını da belirten değer yozlaşmasından sıkça söz edildiği için, görmekteyiz.

Ekin sorunu, yukarda da söylediğimiz gibi, çevirinin aşılması en güç sorunlarından. Ancak Esperanto, Volapük gibi yapay dil denemelerinde, çok genel bir toplumlararası ekinden söz edilebilir. Doğal diller ise, yalnızca bildirmeye yönelik değil, birer ekine de dayalı olduklarından, yazar ve çevirmeni, istemesele de, kendi ekinlerini yansıtacaklardır.

Burada, J. Darbelnet'nin, çeviriyi, "bir metnin bir dilden öbürüne, içerdiği tüm anlam öğelerini ve yalnızca bu öğeleri, çıkış dilindeki önemlerine, renklerini vermeye özen göstererek ve çıkış-varış dillerine özgü ekin ayrılıklarını gözönünde tutarak aktarma işlemi" diye tanımlamasının ki, konuşmanın başında verdiğim tanımın bir tür açıklamasıdır. Çeviri çalışmalarında yol göstericiliği tartışılmaz. Yani çevirmen, çıkış dilindeki metinden ne bir anlam öğesini çıkarmalı, ne de ona eklemeler yapmalı. Çevirmenin yalnızca anlamı çevirip, yazarın şu ya da bu şekilde öbür söylediklerini dikkate almaması (anlamı kesmesi) metni açıklıktan uzaklaştırır. Burada çevirmenin tüm iyi niyetine karşın ulaşamadığı bir düzlemin varlığından söz edilir.

Anlamın karanlıkta kalan bölümü, kimi zaman, yazarın kullandığı bir anlam öğesinin -bu bir sözcük, sözcükten küçük / büyük olabilir- aynı dil birliğinden olanların bile hepsinin bilmediği (kent-köy-yöre kullanımları; jargon, argo gibi grup dilleri; anıştırmalar, vb.) bir alandan kaynaklanır. Dolayısıyla, o dili iyi bildiğini 'savunan' çevirmen, çok büyük olasılıkla, anlamın kendisine kapalı kalan bir bölümünü kolayca atlayacaktır.

Çeviri sırasında, çevirmenin karşılaşılabileceği ekinse sorunlardan birisine örnek Müslüman ülkelerde, eli-saçı boyamakta kullanılan ve özellikle köy yaşamında hâlâ önemli yeri olan kınayla ilgili. Kına sürmek, saçta, ele kına yakmak, kınalı saç, kolayca çevrilebilir. Bir halk türküsündeki:

Yar benim elime
Mendil verdim eline
Kara kına yollamış
Yar benim ellerime

Kara kınayı Fransızcaya le henné noir diye çevirmek sözcüğü sözcüğüne çeviri olarak doğru ve çevirmen -belki de bağlamdan- bunun iyi cins kına olduğu-

nu da sezinler. Ancak, **kına gecesi, nuit de henné** olarak çevrilecek olursa bir Fransız için yadırgatıcı olur. Yine köylerden bir kullanım:

"Arif'im, **kınalı kuzum**, nerelerdeydin (....)?"

Mahmut Makal, **Kuru Sevda**, s. 5.

sözcüğü sözcüğüne çevirisini yaparsak:

"Mon Arif, mon agneau teint au henné, ou était-tu?"

Kınalı kuzumdaki sevgi, şefkat, yumuşaklık anlamı yiter, gider. Yine bir halk türküsünden:

Kandan kına yakılır mı?

Ancak belli bir ekinde, düğün, sevinç, mutluluğu çağrıştıran **kına, kına yakma**'nın **kan**'la birlikte, **bağdaşmaz** bir kullanımda yer alması, ayrı bir ekinin insanın anlamının bir bölümünü kapar ve dizeyi:

Du sang, peut-on faire du henné?

diye çevirmek anlamdan çok uzaklaştırır. Çünkü söylenmek istenen "ölüme (kına boyayarak) öldürmeye sevinilir mi?"dir. Eski İstanbul argosunda yer alan ve Ermenilerin cenazelerini kınalama adetlerine gönderme yapan: **Ölüsü kınalı, geçmiş i kınalı** deyimlerini (**son**) **mort** / (**son**) **passé teint au henné**, anıstırdığına yabancıysa çevirmen, yadırgatıcı çeviriler çıkar ortaya.

Baki'nin bir gazelinden aldığımız şu dizeler:

Eşcar-ı bağ hırka-i tecride girdiler

Bad-ı hazan çemende el aldı çınardan

(Bahçenin ağaçları soyutlanma hırkasına girdiler

Sonbahar rüzgarı çimende el aldı çınardan)

Sözcüğü sözcüğüne Fransızcaya çevirisi:

Les arbres du jardin se revêtirent de vestes d'isolement

Sur le gazon le vent automnal prit la main du platane

Çevirinin sağlığı bakımından, çevirmenin tekke ekinini bilmesi gerekir: Çınar yaprağının ele benzemesinden kalkarak, müridin mürşidinden **el alması**, artık yetişmiş olduğunu onaylayan mürşidinden, başkalarına mürşitlik etme iznini, yetkisini almasıdır burada söz konusu olan. Yine anıstırma/göndermelere bir örnek, Marilynne Monreo'nun, **Some Like it Hot** (Bazıları Sıcak Sever), bir çocuk şiirine gönderme yapar: Bazısının sıcak (içmeyi) sevdiği, yulaf çorbasıdır. Ancak filmin adı, iki anlamda kullanılmış, ne var ki çevirisinde asıl gönderme yaptığı anlam atlanmıştır.

Sonuç olarak, elimizdeki metnin eviri için bir hammadde, ancak iki ekini, iki düşünce ve duygu dünyasını yansıtan bağlamın çok daha karmaşık olduğunu söylemeliyiz.

KAYNAKLAR

1. CARY, Edmond: *Comment faut-il traduire?* Lille, Press Universitaires de Lille, 1985.
2. DARBELNET, Jean: *Niveaux de la traduction* Babel, Sayı: 1, 1977.
3. MOUNIN, Georges: *Les Problèmes théoriques de la traduction*, Paris, Gallimard, 1963.
4. MAKAL, Mahmut: *Kuru Sevda*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1957.